

Василь ЧОПОВСЬКИЙ

ЛІСОРУБИ ТА СПЛАВНИКИ ЛІСУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ (XIX — 20—30-ТІ РР. XX СТ.)

*Дивися на нього, як він рубає!
Яка сила і краса розмаху, яка
безліч рухів, завше зручних,
завше потрібних, що від батька
до сина переходять.*

Гнат Хоткевич

У статті розглядається поширене серед класиків української художньої літератури звертання до мотивів відображення образів та діяльності лісорубів і сплавників лісу Українських Карпат. Численні приклади систематизовано за хронологією появи відповідних літературних творів, з розкриттям творчо-методологічних і стильових відмінностей у підходах різних авторів. Наукові спостереження ілюструються фрагментами текстів Я. Головацького, М. Устияновича, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Г. Хоткевича, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Гренджі-Донського та ін. Аналізується художньо-естетичні прийоми, за допомогою яких письменники розкривають відповідні аспекти традиційного побуту українців.

Ключові слова: етнічна історія, господарська діяльність, побут, звичаї і обряди, лісоруб, домашній промисел, світосприймання і світовідчуття.

© В. ЧОПОВСЬКИЙ, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 2 (98), 2011

З давня лісовий промисел (заготівля та сплав деревини) посідав важливе місце в господарській діяльності населення Українських Карпат, що своєрідно позначилося на побуті, звичаях і обрядах мешканців цього регіону, відбилося у творчості письменників.

Українська художня література XIX — першої третини XX ст. багата на літературні твори, що змальовують життя та працю лісорубів Українських Карпат і колоритні образи лісових робітників у контексті повсякденного життя сім'ї і громади.

Історична доля українців, їхня традиційно-побутова культура, маючи багато спільного, водночас зберігає певні регіональні особливості. Вони виявляються у територіальному аспекті й зумовлені характером історичного розвитку окремих районів України природно-географічними умовами. Сьогодні відомий народознавець, академік НАН України Степан Павлюк справедливо вважає: «Генетична родинність населення Українських Карпат з українським етносом, а з цим і повна органічність культурних надбань та спільність етнічної історії (хіба, що з корекцією на політичну історію та ландшафтні умови) рельєфно простежуються за матеріалами антропології, археології, етнографії, писемних пам'яток, лінгвістики та інших наук» [1].

Упродовж тривалого часу лісорубство та лісосплав займали значне місце в економічному житті сільського населення Українських Карпат. У гірській зоні Карпат можна виділити такі історико-етнографічні райони, як Гуцульщина, Бойківщина і Лемківщина (у наш час основна територія Лемківщини міститься в Словаччині та Польщі, на Закарпатті лемківські села сконцентровані в Ужанській долині — у Великоберезнянському та Перечинському районах). Розвиток лісової галузі промисловості проходить по-різному у гірських районах краю, населених бойками, гуцулами і лемками — історико-етнографічними групами українського народу. «Мабуть, не буде зайвим сказати, — відзначав Іван Франко, — що карпатські гори в Галичині, за винятком малого відрозу на заході, заселені майже виключно українцями... Це населення утворює три етнічні і особливо діалектичні, досить чітко окреслені типи: лемки, бойки і гуцули» [2].

Уродженець Карпат (с. Ясень Рожнятівського р-ну на Івано-Франківщині), допитливий мандрівник і дослідник, Іван Вагилевич знав Карпатський край, життя, побут і народну культуру насе-

лення. Його розвідки про українських горян — лемків і бойків — «Лемки — мешканці західного Прикарпаття» та «Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині» — є першою спробою комплексної наукової розробки питань поділу українського населення Карпат на етнографічні групи, окреслення їх територіального розміщення, характеристики господарського укладу життя, народного побуту, матеріальної і духовної культури.

Сьогодні, перечитуючи працю І. Вагилевича про бойків, не можна не подивляти її оптимістичного пафосу. Яким знанням душі народу, якою любов'ю і вірою в його прийдешнє треба було володіти, щоб з такою глибокою пошаною і внутрішнім переконанням писати про невичерпні творчі сили карпатських трударів, щоб у похмуру добу лихоліття з такою упевненістю говорити про майбутнє бойківської юні і завершити свою статтю звучним оптимістичним акордом. Звертаючись до майбутніх поколінь краян, І. Вагилевич наголошував: «Теперішнє становище бойків таке, що конче мусять поступати вперед. І напевно тоді, коли їх діти, які при своїй допитливості і кмітливості можуть легко навчитися читати і писати, виростуть і, дозрівши, оволодіють новими технічними винаходами, звільнившись від визиску нелюдських лихварів, вони зможуть стати в розвитку найенергійнішою і найдіяльнішою частиною громадянства Галицької Русі» [3].

Відомо, що діячі «Руської Трійці» Іван Вагилевич та Яків Головацький неодноразово здійснювали етнографічні експедиції у Карпати. 1839 р. Я. Головацький, подорожуючи Карпатами, вказував на різкий контраст між чудовою флорою і фауною краю та злиденним життям горян, на бідність, на курні хати, що «мовби соромляться своєї убогості серед цього земного раю». Описуючи долю українців Карпат, він писав: «Безмежні ялинові й смерекові ліси, якими вкрите високе пасмо Карпат, так звана Верховина, дають багато м'якого дерева, а бистрі гірські потоки постають достатньо води для лісопилки і тартаків. Найбільше дерева приходять з Тухольщини, тобто з маєтку графа А. Потоцького, до якого належить місто Сколе, 24 села й ціла околиця над Сколем аж до прикордонних гірських верхів. Село Тухля, розташоване над річкою Опором, високо в горах, найбільш відоме сплавом лісу. Тухольці — найсміливіші й найспритніші плотарі» [4].

Лісосплав як один із важливих видів транспорту і допоміжних занять гірського населення Українських Карпат має давні традиції. У ХІХ ст. лісосплав став одним із найважливіших і найбільш поширених видів народного транспорту Бойківщини. Головними її водними артеріями були ріки Уж, Латориця, Ріка і Тересля — на південних схилах, Бистриця — Солотвинська, Лімниця, Свіча, Мизунка, Опір, Стрий і Дністер — на північних схилах Карпат. Короткий історико-етнографічний опис лісосплаву на ріках Бойківщини подав Я. Головацький у своїх «Мандрівках по Галицькій та Угорській Русі». Він детально описує спосіб збивання деревини в плоти і процес сплавання плотів швидкими повноводними гірськими потоками. Сплавники лісу — керманічі — володіли неабиякою спритністю, фізичною силою і витривалістю. Я. Головацький писав: «Відважний український верховинець, заглибившись сильними руками до самої течії і тримаючись «столика»; (кермове управління Плотогна. — В. Ч.); кидається на слабій плоті у прірву, через котру вже не раз прорвався і не раз тонував у глибині, так що на поверхні пливуть лише бесаги (мішки з припасами), що висять на високих розсохах, та довга чуприна смілого сплавника, який за хвилю вириває з глибини, наче дика качка. Цей вир напевне роздавив би його і втягнув у безодню, якби не сильні рамена та спритність сплавника, що стоїть на другому плоті. Він вирвав свого попередника з виру й направив на воду, так що той лише стріпав з себе воду й вільно відпливає далі».

Спустошувальні рубки лісів у серед. ХІХ ст. були характерною рисою лісового господарства Карпат. За відсутності шляхів і будь-якої технології лісоексплуатації лісосировинні запаси використовувалися неповно. Лісостани вирубувалися великими площами, де вибирали лише великі комірну деревину. Зі зрубаних 10 дерев після контролю вивозилися лише 1—2 стовбури. Унаслідок захаращення лісоосік погіршувався санітарний стан лісу, і зруби протягом тривалого часу були не залісеними. Букова та ялинова деревина, яка залишалася трухлявіти на лісоосіці, використовувалася лісорубами і гірським населенням краю як паливо, і лише незначна її частина застосовувалася у будівництві. Внаслідок цього у Карпатах поступово зменшувалася площа букових пралісів і смереково—ялицевих лісів.

Помітним явищем у розвитку української прози на західноукраїнських землях є твори про життя карпатських бойків — повісті «Месьть верховинця» та «Страсний четвер», автором яких є один із послідовників і продовжувачів справи «Руської Трійці» Микола Устиянович. Обидва твори були високо оцінені сучасниками письменника і здобули широке визнання читачів. І. Франко вважав ці повісті чи не найкращими зразками галицько-української новелістики 60-х рр. XIX ст. і мав намір 1876 р. перевидати їх.

Письменник тривалий час (1841—1870 рр.) був священиком у гірському селі Славську на Сколівщині. Тут серед величавих Бескидів він мав змогу вслухатись у народне слово та спостерігати звичаї, побут місцевих жителів — бойків, вивчати їх характер, спосіб мислення, світоглядні орієнтації. Захплений високою шляхетністю та буйною поетичною вдачею верховинців, безмежно захоханий у красу Карпатських гір, оповитих таємничими бойківськими легендами, М. Устиянович чи не вперше у літературі Західної України середини XIX ст. відтворив у своїх творах яскраві та неповторні типи представників цього етносу.

М. Устиянович одним із перших серед письменників-романтиків у Галичині подає справді існуючі, конкретні описи місцевості. Величні, часом казково-прекрасні, часом моторошно-грізні гори і долини, гірські верхи (Писана Керниця, Остра Кичерка, Магура, Зелемінь, Секули), дороги і стежки поміж верховинськими селами, так докладно описані автором в обох повістях, — то реальна дійсність, конкретна батьківщина героїв, те середовище, в якому найбільше розкривається своєрідна натура бойків.

Письменник неодноразово підкреслює, що дія відбувається саме на Бойківщині, серед високих Бескидів. В епіграфі до першого розділу повісті «Месьть верховинця» зазначено: «Ой піду я межі гори, там де живуть бойки, де музика дрібно грає, скачут полегойки».

М. Устиянович не уявляє життя бойків відірваним від усієї нашої батьківщини — України. Він неодноразово вкраплює у художнє полотно своїх творів згадки про Запорізьку Січ, козацькі чайки, героїню повісті «Страсний четвер» Зіню називає «рядовим козачком», порівнює її відвагу і твердість із відвагою старого козака. Ці згадки про славне минуле України засвідчують соборне мислення автора.

У прозі М. Устияновича відбито й етнографічно-побутовий бік життя бойків — письменник змальовує їх родинні взаємини, основні заняття — тваринництво, хліборобство, торгівлю, подає замальовки обрядів тощо. Особливий інтерес викликають описи освоєння верховинцями лісових масивів під орні землі. Цікаво, що у творах письменника рідко можна знайти описи інтер'єрів житла бойків, досить скупо описує він і їх одяг.

Отже, у повістях М. Устияновича вперше в західноукраїнській літературі серед. XIX ст. всебічно і правдиво відображено життя і побут населення Карпатських гір — бойків, які є невіддільною складовою частиною нашої нації. Письменник поетичними, але водночас правдивими штрихами змалював їх своєрідний характер та оточення, підкреслив їх духовну спільність із усім українським народом.

Як австрійські, так і польські правителі зовсім не дбали про економічний і культурний розвиток гірського населення Карпат. Як свідчать історичні джерела, лісорубство у переважній більшості своїй було у руках лісовласників, які ставили єдине завдання: отримати від лісу якомога більше прибутків. Вони нерідко прибирали до своїх рук цілі села і лісові масиви, де ставали справжніми господарями і володарями.

Значне місце у творчості І. Франка належить проблемам гірського населення Карпат. Він порушував її у понад 100 публіцистичних та поетичних творах, приділяв їй увагу і в окремих наукових працях. Суспільний лад, який прийшов на зміну кріпацтву, не приніс українцям Галичини бажаних перетворень. У затхлій атмосфері Австро-Угорської монархії серед. XIX ст. основні суперечності капіталізму виявилися у грубій і потворній формі. Різке класове розшарування села, як і всього суспільства, нелюдське визискування праці галицьких бідняків, глухий провінціалізм Галицької землі — такі умови збуджували критичну думку. І. Франка, ставили безліч запитань, відповіді на які він шукав серед простого люду краю.

Важким і безвихідним було становище гірського населення Карпат, яке проживало в голоді і нужді. Крім того, селяни змушені були виконувати цілу низку повинностей та сплачувати землевласникам податки відробляти за користування криницею, водопоем і за переїзд через поміщицьку землю, платили податок за випас худоби. Селян змушували платити штрафи за дрова, хмиз на спал, за траву, пашу,

збирання листя жолудів. 1882 р. в журналі «Світ» була надрукована стаття І. Франка «Знадоби до статистики України», яка розпочиналася підзаголовком «Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичях». «В селі кожний, хоч і найчесніший мужик мусить бути лісовим злодієм, — читаємо у статті І. Франка. — Та тільки що ж? Хоч пани, суди і устави й забороняють виразно ходити в ліс за чим там небудь, карають за «лісові шкоди» досить остро, а все-таки мужики своє роблять, і що більше, лісової крадіжці не вважають крадіжжю, не вважають ділом ганьблячим, розуміється, до певної міри, бо... вкрасти старого дуба або дерево в лісі вже оброблене, — се інше діло. Але дрібна лісова крадіж (збирання сухарини, грибів, ягід, жолудів, листя, горіхів, ба навіть рубання з пня трохи грубших дерев, таких, які можна плечем винести, чи то на топливо, чи на «матерію») вважається ділом негрішним. Але се вже належить до етнографії, не до статистики, се звичай, котрого корінь лежить чи то в почутті необхідної потреби таких вчинків, чи, може, в глухих споминках давнього громадського владіння лісами в понятті, що ліс «божий та людський» і що «пан лісу не насадив, щоб міг другим зборонити» [5].

Озброєні лісники пильно оберігали карпатські ліси, карали кожного, хто намагався взяти хоча б в'язку хмизу з лісів у Карпатах. Було навіть заборонено збирання у лісі грибів й ягід. І. Франко з приводу цього писав: «Кара, на яку засуджують за шкоди лісові, буває четверака, і то так, що на кожного засудженого приходиться три кари. Поперед усього він мусить зарядові лісовому заплатити властиву кару за шкоду, далі пану ад'юнктові кошти комісії, а в кінці «за ушкоджену культуру» до каси податкової, котра, кажуть, складає ті «культурні» гроші на фонд убогих. Але на «культуру» засуджують не всіх, — а коли кого не засудять на «культуру», то засуджують на арешт. Або арешт, або культура!» [6].

У той час, коли шляхетські прислужники суворо карали селян, великі й малі лісовласники і комерсанти навипередки вирубували ліс, казково збагачуючись. Карпатські лісовласники любили похвалитися: «Карпатський ліс — це наш ліс. Захочемо — вирубаємо його весь. Залишимо хлопам тільки пеньки».

1883 р. І. Франко опублікував оповідання «Ліси і пасовиська», яке починається словами: «Господи боже, що то крику було у нас за тоті ліси та пасо-

виська!». Уже з самого початку оповідання письменник робить узагальнення, яке стосується усього Карпатського краю. Селяни, значною мірою позбавлені лісів і пасовиськ, змушені були йти в кабалу до поміщиків. Набуло поширення панщинна (відробіткова) система. За словами І. Франка, це й була панщина, хоча «троха в іншій свиті, але для хлопа через те зовсім не легша». Переконаливо це звучить в устах племініпота (уповноваженого від сільської громади на переговорах із поміщиком з приводу громадського лісу та пасовиська): «І гадаєте, що у нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіться до нашого села, самі переконаєтеся. Правда, отамани й отамани не їздять уже попід вікна з канчуками, на панським повір'ї нема вже тої дубової колоди, на котрій, бувало, щосуботи відбувалося «гуртовне палкування»; але поглядіть лишень на людей, поговоріть із ними! Чорні, як земля, нужденні, хати пообдирані, старі поперехилувалися на боки. Плотів трохи що й не зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходиться людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так, як на Поділлі. Худоба нужденна, миршава, та й то рідко у котрого газди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: «Куди йдете, люди?», то певно, скажуть: «На панський лан жито жати» або: «На панську луку косити». А коли ви здивуєтесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колоса летить, — то вони хіба похитають головами та скажуть сумно: «Що ж діяти? Самі то бачимо, і серце нам крається, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що поперед відроби панові, хоч би тут громові кулі летіли, а вже відтак собі» [7].

У своєму оповіданні «Ліси і пасовиська» І. Франко порушив два питання в сервітутній проблемі, а саме: сервітутні процеси та масові активні виступи сільських громад на захист своїх лісів і пасовиськ. Варто відзначити, що оповідання І. Франка є не звичайним художнім твором, а майстерним художнім узагальненням реальних подій, які відбувалися у східногалицькому селі у 50–70-х рр. ХІХ ст. З уст народу письменників і була відома боротьба селян за свої ліси і пасовиська. Ось декілька реальних прикладів із гірської місцевості Карпат. Селяни села Кальної Долинського повіту мали у своєму розпорядженні ліс, в якому рубали дерева, пасли худобу й

косили траву. Однак адміністрація державних лісів заявила про свої претензії на цей ліс на тій підставі, що він межує з державними. Розпоряджаючись цим як власністю держави, вона продала велику кількість дерев лісоторгівцеві. Коли останній зрубав частину їх, 11 липня 1861 р. до лісу прибуло багато мешканців села і вчинило опір проти подальшого рубання. Незважаючи на те, що долиньський повітовий суд заборонив сільській громаді порушувати визнання державою право власності на цей ліс, вона провела в ньому значні поруби дерева [8].

Народ не мав свого літописця. Історію його страждань і боротьби ніхто не записував у літописах і книгах. Єдиним писаним свідченням боротьби простого люду, його сподівань та бажань були заяви-скарги селян на поміщиків та лісовласників. Багато цікавих матеріалів збереглося про боротьбу громади села Верхнього Синьовидного Сколівського повіту Стрийської округи за свої ліси і пасовиська. Як на глум, селянам визнано в їх власних лісах лише право на збір гілля, вершків і хмизу. Селяни справедливо скаржилися на поміщика графа Бадені за те, що він залишив їх без пасовиська. Вони заявляли представником влади, що зрікаються будь-яких сервітутів, бо домагаються власності на лісові угіддя. Відкрито ігноруючи настанови влади, громада 1860 р. стала користуватися лісами на власний розсуд. Рубаючи ліс, селяни діяли групами. Вони робили з цією метою, щоб дати відсіч лісовій сторожі, яка б посміла виступити проти них. Коли одного разу лісничий застав 40 селян при рубанні дерева та запитав їх, хто ж це їм дозволив робити, то одержав тверду відповідь, що це вони самі собі дозволили, бо ліс — їх власність. За підрахунками адміністрації маєтку графа Бадені у Верхньому Синьовидному, селяни, здійснюючи рубання лісу, захопили на кінець травня 1863 р. понад 500 моргів поміщицьких угідь. Понад два місяці (від 14 вересня до 19 листопада) у селі пробув військовий каральний загін, який проводив екзекуції. У заяві до сейму селяни скаржилися: «Нас чужосторонні прибулі аристократи до останньої сорочки й з останнього куска хліба під час голоду обдирають» [9]. На графа Бадені селяни поклали також відповідальність за вбивство його лісничим на пасовиську чотирьох пастухів села.

Про ефективність боротьби громад Лолила й Нягриня Долинського повіту Стрийської округи

за свої ліси й полонини можна судити із того, що ще 1864 р. вони не тільки користувалися ними, а й погодилися прийняти на випас 1200 голів овець і 600 голів великої рогатої худоби мешканців Долини, Ілемні, Грабова, Новоселиці та інших місцевостей Бойківщини [10].

Пам'яті свого друга, однопумця і побратима по перу Михайла Драгоманова Іван Франко присвятив оповідання «Рубач», яке побачило світ 1886 р. В образі рубача (читай лісоруба) І. Франко змальовує сільського бунтаря, який вірить у справедливість і що прийде довгождана воля у карпатські гори. Ось уривок із оповідання «Рубач»: «Глянь, як жертводавці гасять огонь. Глянь, як ті що йшли благати милосердя у чорного мармуру, випручаються і кидають на нього камінням. Глянь, як опадають кайдани з невольників, призначених на криваву жертву. Впору приходимо.

І, мовивши се, мій провідник обіруч хопив сокиру і вдарив нею в чорний п'єдестал. Захиталася величезна будівля, затремтів до самого вершка кам'яний колос, і з грюкотом пообпадало позолочуване проміння з його голови і стріли з його рук. А потім розлягся страшенний гук, і гепнувся додолу колос, і розтріскався на кусні далеко і широко покриваючи землю відломами свого кам'яного тіла. Здивовані і перелякані купи народу стояли мовчки, тільки люди, прибрані в святочні одежі, з вінцями на головах, підняли страшенний репет, викрикаючи:

— Зруйнований порядок світу! Розвалені основи всього існування! Горе, горе!

Але мій провідник, не звертаючи уваги на їх голосіння, мовив до народу:

— Не турбуйтеся! Зумійте бути вольними — і будете вольні! Забажайте бути братами — і будете братами. Зумійте жити — і будете живі.

І пішов, промощуючи собі дорогу поміж руїнами. З німим подивом ішов я за ним.

— Хто ти такий? — запитав я вкінці.

Тоді він уперве обернув до мене своє лице і промовив ласкаво:

— Чи ж не пізнаєш мене?

Я не відповів нічого. Мені видалось, немов із сього боку зійшло сонце, і я мусив похилити очі перед тим блиском могутності, тріумфу і надії, що йшов із його лица.

— Пізнаю тебе всім серцем, усею кріпостю моєю, але ім'я твого висловити не можу, — відповів я.

— Я рубач, що рубає заповори на шляху людськості, заповори, покладені дикістю, темнотою і злою волею. Ти бачив частину моєї праці?

— Бачив.

— Знаєш, в чім моя сила?

— Чую... Догадуюся.

— Пізнаєш її. І мету розумієш?

— Розумію і бажаю хоч здалека побачити її відблиск.

— Зумій зректися сього бажання, то мета буде найближчою до твого духу. Не бачити тобі судилося, але простувати стежки правди і свободи. Хочеш ставати до сеї праці?

— Хочу.

— Підеш без вагання тернами?

— То йди ж!

І він дав мені сокиру» [11].

В 1893 р. І. Франко у збірці «З вершин і низин» опублікував у рубриці «З галицьких образків» вірш «В лісі».

*Говори! А лісничий! Не знаєш,
Що лісничий у нас, наче звір!
Вже пропав, як го в лісі спіткаєш!
Б'є до півсмерті! Ох, синку, вір*

*Мому слову! Старий я, у гробі
Вже одною ногою давно, —
То не стану брехати о собі...» —
«Але ж, діду, таж вам студено!*

*Ваші ноги всі в крові і босі,
Ви трясетесь, ви хорі, мабуть!» —
«Що ж робити, небоже, — і досі
Я не маю ноги в що обуць...»*

*А тепер у хатині самотній
Між людьми я, мов в лісі, живу,
Хоровитий, слабкий, безробітний, —
Ще й наслали нам нужду нову.
Ще заперли нам ліс! А без ліса
Чим же бідному жити тепер?
Але що їм! Тікай хоч до біса,
Щоб йому лиш в руках ти не вмер! [12]*

У журналі «Літературно-науковий вісник» 1903 р. була опублікована поема І. Франка «Лісова ідилія», яку автор присвятив українському поету Миколі Вороному.

*Уже змія залізная ревнула,
І залунав брудного люду крик,*

*Хрип пил і стук сокир; грізна, нечула
Рука пень в пень косила, мов сітник;
Тут стоси клали, там кору здіймали,
Лупали, терли, дерли і ламали,*

*Якби ти знав, як мучивсь я, в ту пору!
Як день і ніч стогнав я, рувівив!
На рубачів щоночі слав я змору,
Жалібним зойком їх зо сну будив.
І не один, підводячися взору,
Тремтів, хрестився, ледве дух ловив
І мовив: «З нами дух святий! Неначе
Жива душа де при сконанні плаче!*

Особлива заслуга І. Франка полягає в тому, що він перший із етнографів висвітлює соціально-економічне, політичне і культурне життя горян. Значною мірою І. Франко спричинився до активізації збирацької і дослідницької роботи на полі етнографії бойків. З метою вивчення українського населення Карпат, зокрема бойків, у побуті яких збереглося багато архаїчних елементів матеріальної та духовної культури, І. Франко 1904 р. взяв участь в етнографічній експедиції на Бойківщину за маршрутом: Мшанець — Лютовиська — Диньова — Локоть — Бориня — Сморже — Лавочне — Тухля — Славсько — Гребенів — Сколе, Вижне і Нижне Синевідсько — Крушельниця. До складу експедиції входили І. Франко, відомий етнограф, археолог і антрополог Федір Вовк і студент Віденського університету Зеновій (Зенон) Кузеля. Активну допомогу у збиранні матеріалу експедиції надавав священик Михайло Зубрицький — український історик і етнограф, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка і добрий знавець історії гірського краю.

І. Франко був добре обізнаний із історією, соціально-економічними умовами життя, побуту, матеріальною культурою населення Бойківського краю. У праці «Етнографічна експедиція на Бойківщину» письменник звертає особливу увагу на жахливі побутові умови життя бойків. У центрі уваги дослідника — житлові будівлі та їх внутрішнє облаштування. «Бойківська хата справляє непривітне враження, — писав він. — Внаслідок того, що в хаті чорні, вгорі густо вкриті сажею стіни, внутрішня частина здається ще темнішою, ніж вона є насправді, через маленькі віконця. Ніяка прикраса, ніякі барви не тішать ока в бойківській хаті, не видно ані образів святих, ані розмальованої кераміки». І. Франко багато місця відво-

див висвітленню господарського укладу життя і розвитку домашнього промислу бойків. Він писав: «Бойки не відзначаються хліборобським талантом. Їх землі переважно глиниста, кам'яниста, щебенеста і мало родюча. Лише запровадження в першій пол. XIX ст. вирощування картоплі звільнило місцеве населення від періодичного, — раніше досить дошкульного голодування і це зумовило значне її поширення».

У карпатському гірському середовищі І. Франко під час етнографічної експедиції на Бойківщину зустрічається із масою випадків, коли місцеве населення було позбавлене можливості працювати на лісорозробках краю. Він писав: «Його ліси з давніх-давен належали польським панам і ще до серед. XIX ст. були пристановищем для всіляких грабіжників, і кожний господар про це знав» [13].

Ялинові, ялицеві, дубові та букові ліси Карпат вирубували на великих площах, без будь-якої лісівничої технології, вибирали великомірну деревину, а тонкомір, дров'яні дерева залишали на порубах. Вболіваючи за долю майбутніх карпатських лісів у сонеті «Наш образ» І. Франко писав:

*Чи бачиш лісу ти сумну руйну,
Щербаті пні, сяги, і зломи, й трами?
Де велетень стояв, там за малу хвилину
Тріски, колоди, давньої краси відлами.
Та стій, часу пройде немого, і травами
Буйними вкривається простір і пестрими цвітами,
А зруб одягнеться у свіжу деревину.*

Від серед. XIX ст. в усіх частинах Гуцульщини починається інтенсивне лісотранспортне освоєння річок. Зі сплавом карпатського лісу пов'язана поява у гуцулів таких професій, як «бокораши», «керманичі». Сплав лісу на Черемоші та його притоках був відомий ще з XVIII ст. Сам процес сплавлення плотів («дарабів») швидкими повноводними потоками вимагав фізичної сили, витривалості і спритності. Праця керманича (сплавіка) на дарабах була дуже важка й небезпечна. Про це писав І. Франко у вірші «Керманич»:

*Черемошем бистрим, шумливим
На доли дараба летить,
Керманич на ній молоденький
В Черемоша води глядить.*

*В керманича серце мутиться,
А з ока спливає сльоза,*

*Лиш керму поводить поволі
По хвилях робуча рука.*

*Мов утка, дараба ось поре
Спокійну широку глибіню,
І в воду, понуривши очі,
Вдивився керманич — легінь.*

Улітку 1901 р. в гості до Ольги Кобилянської на Буковину приїхала Леся Українка. Ольга Юліанівна порадила поїхати на лікування у гуцульське село Буркут, відоме своїми цілющими мінеральними джерелами. По дорозі до Буркута Леся Українка разом з українським фольклористом К. Квіткою зупинилася у своєї доброї знайомої Ольги Окуневської, знаної піаністки, яка навчалася у Києві у М. Лисенка. В листі до О. Кобилянської вона писала, що до «Яворова їхалось дуже добре» і в Яворові «дуже симпатично і мило».

У листі до І. Франка 20 липня 1901 р. з Вижниці Леся Українка писала: «Високоповажний добродію! Не знаю, чи моя карта раніш до Вас доїде, чи я сама. Якщо вибираєтесь, може, куди на рибу сими днями, то будьте ласкаві затриматись, бо між сею неділею і серединою я маю бути на не довгий час в Криворівні (по дорозі в Буркут) і жалувала б, якби не застала там Вас» [14]. А наступного дня, 21 липня 1901 р., Леся Українка зупинилася у Криворівні, де її радо зустріли І. Франко та відомий фольклорист В. Гнатюк, які тут відпочивали. Зупинилася поетеса у громадсько-культурного діяча в Криворівні О. Волянського. У листі до О. Кобилянської від 1 серпня 1901 р. Леся Українка повідомляла: «Там нас прийняли Волянські дуже добре та ще й потім дали нам до Буркута цілу пачку книжок, переважно етнографічних... Бачили ми там Франків і Гнатюків» [15]. З Криворівні поетеса виїхала до Жаб'я, а 24 липня прибула до Буркута, де проживала 37 днів. Поселившись у будиночку лісника, Леся Українка часто ходила в гори, зустрічалася з лісорубами, бесідувала з ними. Зелені карпатські гори і полонини надавали їй натхнення до творчості, викликали в неї прагнення творити. І Леся Українка писала:

*Ой піду я в бір теменький, там суха смерека,
як розпалю ясну ватру, видно всім здалека.*

*Запалала при смереці смолова ялиця,
горить, мов досадонька, мов сухая глиця.*

*Розбуялась досадонька з вогнем на просторі,
розсипала палкі іскри, мов яснії зорі.*

*Як упаде з гори іскра, наче з неба зірка,
та як влучить в саме серце, — доле ж моя гірка!*

*Лежи ж тепер, досадонько, тут у серці тихо,
буду тебе колихати, чим не присплю лихо.*

У листі до батька від 25 липня 1901 р. Леся Українка повідомляла: «...Тепер я пишу в самій «натуральній» обстановці в лісі... під величезною смерекою і навколо самі тільки дерева та папороть, птиці співають, Черемош шумить, а за ним наперейми шумить отой залізний потік, що то власне зветься Буркутом. Якби не сей шум, було б зовсім тихо, людей не чути, вітру нема (він тут рідко буває, гори не пускають). Як я тут не поправлюсь, то вже не знаю, якого мені клімату треба» [16]. Тут вона написала цикл поезій, зокрема «Віче», «Ой, як то тяжко тим шляхом ходити», «Чом я не можу злинути вгору», «Хочеш знати, чим справді було», «Темна хмарка, а веселка ясна», «Ой, здасться не журюся, таки я не рада», «Мрія далекая, мрія близька», в яких висловлює своє захоплення красою карпатських гір:

*Гей піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалі одинокі
Та й пуцу їх у гірські простори.*

Щоб провідати Лесю Українку, в Буркут 1 серпня 1901 р. прибув І. Франко. Він пробув там п'ять днів. Часто приносив поетесі смачну гірську форель, яку ловив у Черемоші, співав їй народні пісні Карпатського краю. З того часу збереглися записи народних пісень Лесі Українки, які зробила поетеса в селах Довгопілля та Буркут: «Чому, сину, не п'єш, чому не гуляєш» (мелодію до якої написав студент Чернівецького університету М. Харжевський, що перебував тоді у Буркуті), «Ой гук, мати, гук», «Ой де б я із досадоньки пішла», «Ой із за гори та в долину», «Під гай, коню, під гай, коню».

Із Буркута Леся Українка прибула у с. Довгопілля, до громадського діяча І. Попеля, де вона гостювала десять днів, у якого у свій час бували І. Франко, В. Стефаник, О. Маковей, В. Гнатюк, Ф. Вовк, І. Труш та інші видатні діячі української культури. Побувала тоді Леся Українка і в Кутах.

Популярною серед лісорубів Карпат була пісня «Сон» на слова О. Маковея, музику до якої написав М. Лисенко. Вірш був опублікований у збірці «Гірські думи», в ньому поет майстерно змалював чарівну природу карпатських гір, торкаючись рівночасно і життя-буття гірського населення краю.

*Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастя водить.*

*І шумлять ліси вже тихше,
Сон малі квітки колише.*

*Спіть, мої дзвіночки сині,
Дикі рожі в полонині!*

*Не шуміть, ліси зелені,
Спати йдіть, вітри студені!*

*Най квіточки сплять здорові,
Най їм сняться сни чудові*

*Аж на небі зазоріє,
Сонце їх, малих, зогріє.*

*І зогріє, поцілує,
І світами повандрує.*

*Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастя водить ...*

Лемківщина, лемки... Сьогодні в енциклопедичних словниках читаємо, що лемки — це етнографічна група українців і що межі етнографічного району чітко не означені. Однак не так давно вони простежувалися доволі виразно. Лемки споконвіку жили по схилах Східних Бескидів, у Карпатах — між річками Сяном і Попрадом та на захід від Ужа. Сусідство з поляками та словаками наклало певний відбиток на звичай і мову цієї споконвічної гілки українського народу, яка зберегла риси язичницького світовідчуття, виробила яскраве і самобутнє мистецтво. Великий лемківський поет Богдан-Ігор Антонич про свій убогий і бездольний край писав:

*Тут сиве небо й сиві очі
у затурбованих людей.
Сльота дуднить і шиби мочить,
розмови стишені веде.
Під сивим небом розтелилась
земля вівса та ялівцю.
Скорботом мохом оповита*

задуману країну цю.
 Як символ злиднів виростає
 голодне зілля — лобода.
 Відвічне небо і безкрає,
 відвічна лемківська нужда.

Відомий український письменник І. Нечуй-Левицький, щирий друг Лемківщини, у Карпатах побував двічі — влітку 1884 і 1885 рр., лікуючись мінеральними водами у містечку Щавниці на берегах швидкоплинного Дунайця. За тих часів курорт належав Австро-Угорщині (нині це населений пункт на півдні Ново-Санчівського воєводства Польщі). Відпочиваючи за кордоном, письменник з притаманною йому допитливістю вивчав навколишній світ, знайомився з мальовничою природою гір і своєрідним життям місцевого населення.

Враження від побаченого лягли в основу художньо-етнографічного нарису «В Карпатах (З мандрівки в горах)». Уперше опублікований у львівському часописі «Діло» за 7—31 серпня 1885 р., цей невеликий за розміром твір яскраво характеризує широкі народознавчі зацікавлення І. Нечуя-Левицького. Відомий белетрист у нарисі «В Карпатах» висвітлює надзвичайно цікавий історико-етнографічний ареол. Бескиди — західна частина Карпатських гір у верхній течії Дунайця і Попраду — з давніх-давен відомі як край із строкатим національним складом населення. Опинившись у зоні тривалих безпосередніх контактів різних національних культур, письменник прагнув пізнати специфіку кожної етнічної спільноти.

Одного дня, мандруючи околицями Щавниці, він оглянув польське гірське село. Вбогість і злидні — ось що насамперед побачив тут І. Нечуй-Левицький. За його описом, хата горянина не огорожувалася від вулиці, так що двору як такого власне і не було. Траплялись однокамерні і багатокамерні будівлі типу хата — сіни — хата. Зовні й зсередини стіни не мазали й не білили і вони мали натуральний червоний колір ялинового дерева. Тяжке враження справив на письменника внутрішній вигляд селянської оселі: «Я пішов у ту хату. То була страшна курна хата. Мені здалося, що я вліз у комин, обліплений сажею. Коло порога стояла піч, неначе давній ідолівський жертвник. Це був куб, складений з каміння. На йому горіли дрова. Дим ішов просто на хату й виходив у дірку, прорубану в стелі. Стіни чорні, вкриті сажею. На долу грязь, якийсь барліг, тріски, шматки дерева, бо

в хаті стояв верстат для стругання дерева. Під стелею на бантинах лежали колодки й сушилися в диму. Шибки в вікнах ледве було знати. Я нічого на своєму віку не бачив сумнішого од цих хат» [17].

Гнів і обурення письменника-демократа І. Нечуя-Левицького виявляється там, де йдеться про справжніх винуватців трагічної долі соціально незахищених горян, до якої б нації вони не належали. Змальовуючи жахливі умови життя в карпатському селі, він пише не без гіркої іронії: «От де широчезне поле для гуманної діяльності галицької польської шляхти!», яка «покладає свої сили на колонізацію та латинщення русинів, грається єзуїтськими комітетами, тішить розповсюдженням польського язика між русинами». «Польські пани, — наголошує повістяр, — краще, зробили б, якби завдали собі гуманне завдання обчистити оту грязь, навчити польських карпатських хлопів ставити печі, робить виводи — димарі, держати в чистоті хати, будувати кращі хати, пекти людський хліб, а не якісь глевкі коржі з житнього та вівсяного борошна... Польські пани не впали б у гріх, якби таку саму свою діяльність обернули й на наших убогих галицьких українців» [18].

І. Нечуй-Левицький мандрував околицями Щавниці, зустрічався з лемківськими лісорубами, вибирався на вершину гори Бріярки. 24 липня 1884 р. написав листа до І. Франка, висловивши своє захоплення Карпатами. Говорячи про красу карпатських гір письменник пише: «Ой гори, гори! Яка в вас краса! Як я люблю вас! Є в ваших високих верхах щось могутнє й дивно пишне. Ваша краса приманює фантазію якимись дивними чарами. Ви схожі на пишні готицькі храми, що стрілами летять у саме небо й піднімають душу й серце високо-високо, як високий ідеал. Дивишся на вас і сам не зчуєшся, як душею піднімаєшся в сферу ідеального, де не чуть ні плачу людського, ні злості, не видно сліз».

Найцінніша з погляду етнографії та частина нарису, де подано розгорнутий опис гірського села Шляхтової, яке автор називає останнім українським селом в Карпатах. Шляхтова засноване ще за княжих часів, після 1340 р. перейшло під владу польського короля. В історичній та етнографічній літературі це село відоме як крайній південно-західний населений пункт української етнічної території Лемківщини.

У І. Нечуя-Левицького приналежність Шляхтової до лемківського етнічного ареалу розкрита на під-

ставі вивчення основних рис матеріальної культури місцевого населення — «русинів» або «руснаків». Як же виглядає лемківське село в зображенні письменника? Воно нараховує 180 хат, що простяглися однією вулицею від річки Руський Потік наверх по гірській долині. Сама вулиця така вузька, що й двом возам важко розвернутись. По всьому видно, як скрутно тут з землею: двори, що й не огорожуються, дуже маленькі, а хати буквально ліпляться одна біля одної. Біля хат навіть немає городів, вони знаходяться далеко за селом на полонинах.

Більшість українських верховинців-лемків працювало лісорубами далеко в горах. Ось як І. Нечуй-Левицький описує житло лемків: «Покрівля на хатах з драниць або з шалівок темна, аж чорна. Зверху на покрівлях не видно ні одного вивода чи димаря. Дим з печі йде через вивід на горище і промикується через драниці. Як баби затоплять в печах, то все село, всі хати куряться, ніби горять. Всі хати, хліви, повітки, комори, навіть клуні-стодоли часто стоять під однією покрівлею. Якби не вікна в хатах, то не розібрав би де хата, де клуня, де хлів або коровник. Стіни знадвору не шпаровані й не білені. Щоб стіни не псувались од дощу, їх мажуть зверху олією, од чого ялинові стіни мають колір червонуватий» [19].

Інтер'єр лемківської хати, як свідчить І. Нечуй-Левицький, був близьким до загальноукраїнського: «Ті ж лави, той же стіл, той же мисник, жердка над ліжком». Але існували й певні відмінності. Стіни й стеля зсередини здебільшого лишалися голими і лише щілини в зрубі шпарувались глиною і білились так само як і зовні. В одній з хат Шляхтової письменник побачив стелю, обмазану рудою глиною; подібне йому доводилось зустрічати у молдаван. З нарису «В Карпатах» довідуємось, що верховинці-лемки будували своє житло на дерев'яному помості. Вікна в хатах були чималі, на 9 шибок. Так само як і по всій Україні, на сволоці вирізали побажання на зразок: «Най добро буде в хаті».

Письменник звернув увагу на місцевий одяг жінок, дівчат, чоловіків. Відзначив, що у ряді елементів лемківський одяг сходиться із стародавнім українським. Висловив задоволення, що «тільки ще в Карпатах держаться старовини в усьому». Зробив також цікавий опис дерев'яної церкви у с. Шляхтова, відзначив високу мистецьку вартість старовинних ікон візантійської школи, рукописного Євангелія 1542 р.

І. Нечуй-Левицький у нарисі «В Карпатах» гостро засуджував політику урядового Відня, який віддав широкі верстви українців краю на відкуп польським панам. На думку письменника, насадження католицизму і польської мови ображало національні почуття українців, а головне — нічого не змінювало в їх соціально-економічному становищі. Він зазначав: «Хоч би наші русини мали не тільки повний рот, але й повну хату польських слів, польської мови, то це не підніме їх розуму, не піднесе вище їх добробуття, бо з польських слів не наварить тривного смачного борщу, не спечеш печені, не пошиєш чобіт, не заплатиш податі. Полонізація русинам нічого цього не дає».

Захищаючи право Карпатських русинів на вільний соціальний і національний розвиток, І. Нечуй-Левицький слідом за І. Вагилевичем та Я. Головацьким обстоював єдність їх культури з усім українським народом. Цю етнічну однорідність він простежував лише в матеріальному побуті лемків, а й у мові. За його даними, лемки Шляхтової і навколишніх сіл розмовляли досить чистою галицькою говіркою, що мала особливе м'яке і мелодичне звучання. Польські впливи проявились у тому, що лемки, вимовляючи слова, ставили наголос на передостанньому складі. До слова, саме ця слушно відмічена письменником особливість лемківського діалекту відрізняє його від усіх інших говорів української мови.

Наведені матеріали свідчать про уважне ставлення І. Нечуя-Левицького до культурних надбань різномовного і різнонаціонального населення Карпат, характеризують його як вдумливого дослідника побутових і соціальних явищ. Етнографічна вартість розглянутого нариса зростає в зв'язку з тими необоротними змінами, що сталися з часу його написання. Адже Північна Лемківщина, з якою ознайомився письменник, це якраз та територія, що найбільше постраждала в результаті примусової депортації українського населення зі своєї прабатьківщини після Другої світової війни.

Світле здорове життя, що перебуває у гармонії з карпатською природою, постає у творі М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», цій правдивій казці Гуцульщини. Написанню повісті передувала велика напружена робота письменника протягом тривалого часу. Він вивчав фольклорно-етнографічні матеріали про життя та побут гуцулів — «Етнографічні збірники», що його видавало НТШ у Львові, «Матері-

али до гуцульської демонології» А. Онищука, «Гуцульські примітки» І. Франка, «Гуцульщину» В. Шухевича, а також твори Ю. Федьковича, оповідання про опришків. Усі ці видання М. Коцюбинському систематично надсилав відомий етнограф і фольклорист В. Гнатюк. У листі до Гнатюка за 5 червня 1902 р. М. Коцюбинський висловлює подяку за надіслані етнографічні матеріали: «Не знаю, як і дякувати Вам за такі цінні дарунки. Я навіть не заслужив на таку ввічливість і прихильність... Книжки, що даруєте мені, ще тим цінніші, що саме тепер потрібні мені для моїх етнографічних праць» [20].

В. Гнатюк продовжував знайомити М. Коцюбинського з народною творчістю карпатських українців і в наступні роки. 1908 р. М. Коцюбинський одержав «Етнографічний збірник», в якому були опубліковані матеріали із Закарпаття. 19 грудня 1908 р. у листі до В. Гнатюка письменник писав: «Переглянув я ті книжки і подивляю Вашу роботу. Адже, oprіч знання різних діалектів, треба мати дуже музикальне вухо, щоб зловити усі одтінки говорів. Це надзвичайно цінний матеріал, як етнографічний, так і діалектологічний» [21].

У травні 1910 р. В. Гнатюк надіслав М. Коцюбинському збірник «Народні оповідання про опришків» і запросив письменника приїхати в гуцульське село Криворівня на відпочинок. Інтерес М. Коцюбинського до Гуцульщини, її народу, звичаїв, повір'їв, природи дедалі зростав. Одержавши чотири томи етнографічно-фольклористичного дослідження В. Шухевича «Гуцульщина» та три томи Юрія Федьковича, М. Коцюбинський 28 вересня 1910 р. писав В. Гнатюку: «Цілі скарби, якими я тішуся і не натішуся. Вони пригадують мені і Вас, і любу Гуцульщину, що як сон чарівний, просунулась перед моїми очима, вони врешті в'яжуть мене з Криворівнею. Дуже, дуже дякую... «Гуцульщину» почав потроху писати. Тоді візьмуся за оповідання про опришків, а на кінці прочитаю Федьковича» [22].

Для того, щоб відпочити і набратися свіжих вражень з життя гуцулів, М. Коцюбинський з великою радістю приймає запрошення В. Гнатюка приїхати до Криворівні. 12 січня 1911 р. у своєму листі Гнатюку письменник писав: «Я, у свій час, з головою пірнув у «Гуцульщину», яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний, казковий народ. Але книжка книжкою, треба мати живі вражен-

ня, щоб щось зробити, — і хочеться швидше дочекатися літа» [23].

Отже, у письменника виникає задум «щось зробити», для чого необхідно поповнити свої знання з життя і побуту гуцулів, мати живі, свіжі враження. В липні 1911 р. М. Коцюбинський поїхав у Карпати, де ознайомився з місцевою природою, фауною і флорою, цікавився назвами рослин, розмовляв з горянами, вивчав місцеву говірку, робив нотатки в записній книжці. Дуже багатий фольклорно-етнографічний матеріал письменник зібрав від учителя Л. Гарматія.

У Криворівні М. Коцюбинський робив прогулянку на полонину Скупову, ночував там при ватрі разом із лісорубами і пастухами, приглядався до лісорубського і полонинського життя гуцулів. Від лісорубів-гуцулів Петра Шекерика із Голов, братів Петра, Миколи і Василя Якибюка з Криворівні — зібрав багато матеріалу про соціально-побутові умови життя і праці лісорубів у Карпатах.

М. Коцюбинський, спостерігаючи за життям гуцулів, прагнув відтворити їхнє своєрідне міфологічне світосприймання і світовідчуття, показати життя людей в атмосфері казки, міфу, повір'їв і забобонів. У листі до М. Могилянського він писав: «Коли б я хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений». Про перебування М. Коцюбинського на Гуцульщині В. Гнатюк у своїх спогадах писав: «Я мав нагоду придивитися його приготуванням до написання у Криворівні. Наперед студював він місцеву природу, ходив по лісі та по царинках, вертаючи все з повним обережком різних квітів, про яких назви і призначення випитував опісля селян. Робив собі всякі записки, розмовляв із селянами на різні теми, заходив до їх хати, придивлявся сему пильно, не поминаючи нічого, навіть найменшої дрібниці. Крім того, прочитував усяку доступну літературу, артистичну й наукову» [24].

У повісті М. Коцюбинського «Тині забутих предків» ожила Гуцульщина — з її горами, полонинами, потоками, лісами, з гуцулами, з її духовним світом. Вона постає перед нами такою, якою її бачили самі гуцули, котрі глибоко вірили, що природа є живою, діючою, сильною і перебуває у тісному зв'язку з життям людей, їх долею. «Тихо дзвонить хвоя смерек, тихо шепчуть ліси холодні сні літньої ночі, плачуть дзвінки корів, і гори безперестанку спускають сум свій в потоки. З лускотом й зойком летить десь

в долину зрубане дерево в лісі, аж гори одвітно зітхають, — і знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці. Закувала зозуленька та й коло Менчила... от тепер вже співаночка комусь си скінчила...» [25].

Легенди і казки, характер світобачення персонажів, місцевий, децю екзотичний загальний колорит, діалектизм, які вкрапляються і в авторську мову, і в мову персонажів, — усе це дає творові романтичного, іноді казкового характеру. І разом з тим письменник не відривається від реального ґрунту. Він показує гуцулів, їх убоге життя, щоденну важку боротьбу за своє існування. І. Крип'якевич, який влітку 1912 р. відпочивав у Криворівні, де зустрічався із М. Коцюбинським, згодом у своїх спогадах писав: «Тіні забутих предків» вважаю за найкращу повість з життя гуцулів, бо вона найбільше увійшла в побут і психіку верховинців, далеко глибше, як твори Федьковича або Франка, не говорити вже про інших» [26].

Гнат Хоткевич є одним з найбільш видатних письменників, митців, учених, який зробив дуже багато у вивченні і популяризації Гуцульщини та її мешканців.

На поч. ХХ ст. будучи учасником революційних подій у Харкові та Москві, в умовах царської реакції змушений був емігрувати до Галичини. Прибувши 1906 р. до Львова, звернувся до відомого вченого-етнографа, дослідника Гуцульщини В. Гнатюка: «Порадьте, куди їхати?» Гнатюк відповів: «Їдьте в Криворівню».

Зачарований гуцульським краєм, закоханий у його людей і природу, письменник вивчав життя народу, його побут і звичаї, мову, багатий і самобутній світ фольклору. Тут, на Гуцульщині, народилася ідея створити цикл художніх творів з життя українців Карпат. Перебуваючи на Гуцульщині, він швидко і досконало оволодіває новим для нього життєвим матеріалом, прагне збагатити українську літературу гуцульськими мотивами, які до нього розвивали у своїй творчості Ю. Федькович, Марко Черемшина і Ольга Кобилянська. Так виникають лірико-романтична повість «Камінна душа», п'єса «Довбуш», високопоетичні «Гірські акварелі», зароджується задум циклу оповідань «Гуцульські образки». В цих творах, може, найповніше виявився ліричний талант Г. Хоткевича як прозаїка, ці твори, особливо «Камінна душа» і «Гірські ак-

варелі», стали вершиною творчості письменника, певним здобутком української літератури загалом.

З українських письменників-наддніпрянців Г. Хоткевич, може, найглибше проник у світ думок і почуттів гуцулів. У гірських районах Гуцульщини майже всіх чоловіків змалку привчали до вміння орудувати сокирою. Способи і засоби її застосування в окремих родинах передавались із покоління в покоління (так виникали династії лісорубів). Дерево — благородний матеріал. Лісоруби відбирали «відбірний» ліс — високі, стрункі, з великим розміром у діаметрі дерева.

Письменник бачив, у яких важких соціально-економічних і національних умовах живе український народ під гнітом Австро-Угорської монархії. Він з глибокою симпатією ставився до гірського населення Гуцульщини, більшість якого змушена була працювати у важких умовах на лісорозробках у горах. Ось як описує вправність гуцульського лісоруба Г. Хоткевич: «Дивися на нього, як він рубає! Яка сила і краса розмаху, яка безліч рухів, завше зручних, завше потрібних, віками обрахованих, що від батька до сина переходять».

Сокира грає й співає у нього в руках. Він усе робить нею, мовби то була третя рука. Впаде тріска у воду — ловить її сокирою; треба присунути бервено — робить це сокирою. А коли кінчає роботу, — як зручно перекидає свою сталенку на згиб лівої руки: у нього кожна часть тіла для сокири пристосована» [27].

Багато чого єднало з людьми, природою, історією та побутом с. Криворівня на Гуцульщині письменника і громадсько-культурного діяча А. Крушельницького. Упродовж 20—30-их рр. ХХ ст. він разом із сім'єю у літній період жив і працював у простій гуцульській хаті. За найвизначнішу працю письменника треба вважати повість «Рубають ліс» — величезну поему на славу могутчому Бескидові і його дітям — гуцулам складену. Карпатська гірська природа й гуцульський побут займають у повісті А. Крушельницького важливе місце.

Події повісті «Рубають ліс» відбуваються у гуцульському селі над Черемошом. Темою повісті є жорстока класова боротьба за «спілчанський бутин», проти своїх та іноземних експлуататорів і колонізаторів Карпат. Це боротьба становить основний сюжетний стрижень повісті. На чолі бід-

ніших селян-лісорубів стоїть Василь Руснак — син сільського здирика Івана Руснака. Василь засновує в селі спілку і бореться за рубання лісу всією громадою, спілчанським способом. На перешкоді благородних намагань Василя стоять корчмар Гершко, пан Загайпольський, багач Танасій та ін. Конфлікт ускладнюється тим, що запеклим ворогом спілки лісорубів стає Іван Руснак, який завзято виступив проти сина. Він з погордою називає лісорубів голодранцями, а їх спілку — жебрацькою. Щоб помститися своєму синові, Іван Руснак у рішучий момент (перед одруженням Василя з донькою Танасія — Марічкою) прилюдно заявляє, що Марічка — його дочка. Пізніше він признався, що це неправда, але багато страждань завдав закоханій молодій парі і вніс ворожнечу між батьків Марічки.

Сюжет твору побудовано на важливому і конкретному життєвому матеріалі, який дозволив письменникові показати поведінку своїх персонажів у найрізноманітніших ситуаціях. Тут є всі соціальні суперечності, які породжував старий світ.

Уже з перших рядків твору читач знайомиться з образом старого гуцула, лісоруба Юри Василюка: «Гірке було його господарювання. Як сьогодні, пригадує собі, що він застав у своєму осідку: стара хатчина з дірявим побоем — що перш усього треба було луб'ям її вкривати, ніж було жінку до неї вводити. В хаті голі ослони, ні ліжника, ні верети, ні миски, ні ложки. Коло хати й одного хвоста не було... Минав йому вік у бутинах та на воді» [28].

А. Крушельницький надзвичайно вдало вводить пейзаж, який відтінює долю старого лісоруба Юри Василюка. Він глибоко переживає свою неміч саме тепер, коли вже ось кілька тижнів село гомонить про спілчанський бутин. Старий лісоруб-корманіч сприйняв ідею громадського рубання лісу як свою власну. Таким чином, письменник не випадково ввів цей образ в експозицію твору. Юра Василюк — це носій патріархальних форм життя. В його образі переплелися покора з гіркотою роздумів, віра в спілку — з сумнівами, страх перед старим Руснаком — з ненавистю до нього, фізична немічність — з невгасимим прагненням працювати. Усім існуванням і смертю Юри Василюка письменник підкреслює трагізм долі чесного трудівника, що заплутався у тенетах капіталістичної експлуатації. З погляду композиції цей

образ виконує у повісті ще й ту функцію, що через психологію Юри письменник вдало подає зав'язку великих подій і конфліктів.

А. Крушельницький з любов'ю змальовує образ головного героя повісті — Василя Руснака, який відмовляється від батьківського достатку, зносить удари в особистому житті, наругу противників спілки, але не залишає початої справи. Василь наділений гарячим темпераментом, рішучістю. Він рішуче виступає проти сільських глитаїв, які змушені були припинити свій опір організованим у спілку біднякам, разом з лісорубами йде в гори в ім'я перемоги громадської справи.

«Пішла чутка верхами:

— Рубають ліс!

— Хто?.. Що?..

— Спілка. Самі свої...

— Дай тобі боже Василю, прожити щасливо!

— Дай тобі боже з роси і з води...

— Чули?... Рубаємо ліс!

— Невже? Кажіть...

— Рубаємо... З неділі...

— Ая... Рубаємо...

Лише він один узяв на свою душу усю непевність, усю тривогу розпочатого діла.

За всіх — він сам один» [29].

На заготівлі лісу та виробництві лісоматеріалів була зайнята значна частина гірського населення Карпат. Залежно від пори року лісоруби будували собі сезонне житло: на осінь — «луб'янку», на зиму — колибу. Луб'янка — примітивне житло, що складалось із забитих у землю 4 стовпів-сох, покритих зверху лубом. Луб'янка мала лише 2 стіни (від заходу та півночі) із лубу. На долівку лісоруби клали гілки ялини із хвоєю, а також мох. На такій постелі лісоруби спали. Перед луб'янкою горів вогонь («ватра»), на якому варили страву, а також сушили одяг.

Колиби в карпатських українців були двох видів: прямокутні та багатогранні в плані. Обидва види колиб будували з дерев'яних колод або з балок-протее технікою в зруб. Щілини між колодами старанно застикали сухим мохом.

Колоди чи балки-протеси на кутах колиб зв'язували врубками-замками на певній віддалі від кінця (так. зв. «рубка з лишком»), і кінці колод виступали за стіни зрубу на 15—20 см. Нижні колоди — «підвалини» клали прямо на землю.

Основним типом лісорубського житла в Карпатах була багатогранна у плані колиба (звана ще «кругла колиба»). Найчастіше в XIX — на поч. XX ст. траплялися шестигранні та восьмигранні колиби, які вписувались у коло діаметром від 6 до 8 м. Рідше побутували дванадцятигранні та чотирнадцятигранні колиби. Кругла колиба не мала вікон і стелі, висота зрубу колибалася від 0,4 до 0,9 м. Дах стіжкуватої форми на кроквах був у два з половиною рази вищий від зрубу. Колибу покривали драницями або корою дерев — «луб'ям». Зверху на луб'я клали смерекові гілки з хвоєю. У центрі даху колиби робили отвір — «прозір» для виходу диму.

Лісоруби спали головою до зрубу, а ногами до вогнища. Головний лісоруб («завідця») спав завжди біля стіни, у головах, на зруб) прибивали полицку для складання особистих речей лісових робітників. Кожен лісоруб біля себе вішав на стіні свою сокиру, біля голови клав шкіряне взуття, щоб воно не засихало коло вогню. Онучі стелили під себе, бо, просякаючи димом, вони швидко дерлись. У круглій колибі жило 10—14 лісорубів.

Посеред колиби горів вогонь — «ватра». Вогонь розкладали на місці, яке було викладено камінням, змішаним із глиною (щоб вогонь не спалив дерев'яної підлоги або лубу). Іноді посеред колиби для вогню робили невисокий підмурівок із каменю. В колибі постійно працював один лісоруб («спузир»), оплачуваний кероном. Він удержував порядок, рубав дрова, палив ватру (вона горіла кругло цілу добу), приносив воду і готував їжу.

Про умови життя лісорубів в колибах А. Крушельницький у повісті «Рубають ліс» писав: «Гірке наше добро в колибі, на камені, на лубі та на хвої. Вночі не спиш, пильнуй ватри, вдень студінь. А прийде вечір — слухай жалів. То хоч би який годний чоловік, а як натягнеться в днину, то бідкається, як прийде до колиби. А тут ще на твердім спи, з одного боку гріє, з одного пече студінь при стіні. Хоч би які мав тверді вуха, то таки ті вічні жалі їх перевертять».

У Карпатах побував неодноразово видатний український письменник й поет, науковець і педагог Богдан Лепкий. Гуцульська струна в арфі Богдана Лепкого відозвалася уперше 1894 р. у зв'язку з його відвідинами села Розтоки над Черемошем. Пов'язані із Гуцульщиною, вірші поета (а їх 25) творять цикл під назвою «У Розтоках». Богдан Лепкий був добре обі-

знаний із життям та побутом лісорубів, щиро захоплювався красою карпатських гір.

*Гей, чудові наші гори!
Гей, чудова сторона!
Відживає серце хоре,
Обновляється душа.*

*І, як ті вірли крилаті,
Так думки в гору летять,
В голову як діти в хаті,
Вдержатися не хотять.*

*Лиш женуть все вище, вище,
На верхи і на шпилі,
Де чим раз до неба ближче,
Чим раз дальше до землі.*

У своїх пов'язаних із Гуцульщиною віршах Богдан Лепкий переймався і долею мешканців цього краю — гуцулів. У вірші «Хрест на кручі» говориться про керманича, що сплавляв дараби, — Гриня, який з одчаю відобрав собі життя (повісився), бо

*Орендар його опутав,
Обдурив, як ту дитину
І по-п'яному взяв в його
Полонину і маржину.
І ходив відтак покійний
До адвоката, до суду,
Свого права доходив він,
Не дійшов; нема для люду.*

*Тай таке—то! На перині
Рандар кості вигріває,
А наш Гринь небесним плаєм
В Бога вівиі завертає.*

Майбутній письменник М. Яцків, який народився в лісистій і надзвичайно мальовничій місцевості Карпатського Підгір'я (с. Лесівці Богородчанського повіту на Бойківщині), уже з дитячих років зазнав важкого життя. Навколо панували жорстокий гніт, кривда і безправ'я: селян на своїх клаптах землі, лісоруби на виснажливій і небезпечній праці в лісах з досвітку до ночі працювали не покладаючи рук, щоб не дати своїм сім'ям вмерти з голоду.

Картини соціальної несправедливості і гніту, відсталості і фальшивого народолюбства — все це вбирала пам'ять юнака, щоб згодом відобразити в художніх творах. 1899 р. в «Літературно-науковому віснику» були надруковані перші оповідання М. Яцкова — «Недоумка», «Пробудження», «Собака»,

«Що ж робити?»», «Весняний захват», «Затроєна шпилька». 1900 р. тут же було опубліковано його прекрасне реалістичне оповідання «У наймах».

Мандруючи карпатськими стежками і горами, М. Яцків добре знав життя лісорубів. Біля ватри він пересидів не одну ніч, слухаючи оповіді старих лісорубів. Певно, тому й видаються нам такими правдивими сторінками оповідання «У наймах», де йдеться про важкі соціально-побутові умови життя горян-лісорубів: «У лісі весняний ранок. Рубачі повиходили з колиби, стають до роботи...

Чути було, як цюкають сокири, гупають довбні, шаркотять пили, скрегочуть колоди та лопають ґрубі поліна. Час від часу рухнеться з тріском і ґрюкотом велетенське дерево. Глухий стогін, ніби з тисячі ґрудей, лунає далеко-далеко лісами.

Федь колов колоду, коли почув за собою голос. Обернувся — Степан.

— Йдіть, нанашку, додому. Марися мене послала. Олена вмирає» [30].

Найбільшим багатством горян і джерелом та основою їх життя були віковічні карпатські ліси, які ніколи не знали тиші і супокою. Все лісове багатство Карпат було колись, як казали лісоруби, «Боже й наше, людське». ... Пригляньмось же ближче до тієї нашої славної гірської смерічки, яка любила свобідне життя і довгі роки жила ним, довго хижакам не здавалась... Письменник М. Яцків у новелі «Смерека» описує величчя і красу карпатської красуні: «Росте в гурті струнких, пишних ровесниць. Росте, покривлена, вже тридцять років. Якби всохла, були б її зрубали, а так мусить мучитися...

І деревина має свої пригоди, свою долю, Ціле життя на одному місці, а довкола цікаво. Цюхвилини нова відтінь, нова зміна в природі Так і та смерека. При злиднях зрівнялася з іншими смереками, і коли каня плавала над лісом, то ніяк не могла пізнати зверху, які там болі криються долом...» [31].

Період міжвоєнного двадцятиліття XX ст. не був сприятливим для розвитку і піднесення лісової галузі в Карпатах. На західноукраїнських землях (Буковина, Галичина і Закарпаття), які опинилися в складі Румунії, Польщі та Угорщини, соціально-економічна та суспільно-політична ситуація призвела до ще більшого закабалення простого карпатського люду.

В. Гренджа-Донський народився на Закарпатті у Воловому (нині — Міжгір'я) за часів Австро-Угор-

щини у верховинській родині лісоруба. У своїх спогадах він згодом писав: «Батько щороку влітку працював лісорубом, часто в Галичині, в Семигороді... Навесні й влітку був Барабашем-плотогоном на Ріці й Тісі, взимку працював при зважуванні колод» [32]. По шестирічному навчанні й після закінчення народної школи у Воловому В. Гренджа-Донський не зміг далі вчитися — батько якраз простудився на лісорозробках і відтоді все тяжко хворів.

Творчість В. Гренджа-Донського тісно пов'язана з громадсько-культурним життям Закарпаття 20-х рр. XX ст. Історичне минуле та сучасне Срібної Землі, краса її природи органічно вплітаються у твори поета.

Редактор журналу «Наша Земля» В. Гренджа-Донський надрукував майже сорок власних поезій, і всі вони — про боротьбу, про страждання лісорубів-горян, про віру поета в перемогу та про возз'єднання з єдинокровними братами, коли Говерла обійметься із степами та Дніпром. Верховина — край пісень та гір — сумна для верховинців. Верховина — це гора і ридання лісів. Він тижнями ходив лісами, ночував у колибах, між лісорубами збирав легенди, перекази, записував коломийки, вивчав умови життя і праці лісорубів. У вірші «Полями — лісами» поет з глибоким болем у серці пише:

*Ліс, за лісом — зруби.
Мерзнуть дроворуби,
Бо куди не глянеш —
білий сніг, зима...
Верховинська хата
Чим була б багата?
І сіряк порвався, й ходеків нема...*

*Бідні дроворуби!
В їх аж сині губи
І напухлі очі, зморшки на чолі...
В голоді, з водою,
Тягне він пилою
І лічить не гроші — свої мозолі...*

*Ох, як тутки нудно.
Ох, як тутки сумно,
Ще й тії ворони — аж ціла юрба,
І такі жахливі
І непохлопіві,
Такі вони чорні, як наша журба.*

Заслуга В. Гренджі-Донського в тому, що у своїй творчості він одним із перших серед літераторів краю

звернувся до подій національно-визвольних змагань 1918—1919 рр. на Закарпатті. У вірші «Розділили Україну поміж ворогами», за який йому присудили три місяці тюрми, поет викриває колоніальне становище не лише Закарпаття, а й Галичини та Буковини.

*Гей, зелені Карпати, чом, такі сумні?
Чи у горах, чи в тих зворах втратили пісні?*

*Ой мовчать Карпати — тільки вітер відповів:
Розділили Україну поміж ворогів!*

*Розділили Україну на дрібні шматки,
Погоріли тихі села, висушли садки...*

*У Карпатах тихо-тихо... тисне грудь печаль,
У Карпатах сумно-сумно — у Карпатах жаль.*

*Їх багнетами приперли із обох боків.
Потекла по Україні морем кров борців...*

Національною тугою і пристрасною надією на прихід визволення горян з-під іноземного поневолення пройнятий вірш В. Гренджа-Донського «Ой високі гори». Він вірив, що можна внести національну свідомість у широкі маси верховинців, і тоді із зброєю в руках піднімуться вони на боротьбу за свою національну державу.

*Ох, плач і зойк страждання
Придушили гори, приглушили звори...
І ніхто не чує нашеє ридання.*

*Ми тут засадили береги хрестами,
Ми зазнали болі, гніт, страждання, муки,
Нашу срібну землю вкрили чорні круки...
Нам сліпочать очі, нам тут в'яжуть руки
І не дають жити...
Ох... Що тут робити?..*

*Та не плачте, гори,
Не сумуйте, звори,
Брати мої, уставайте,
Вили, коси напинайте,
Гей, вперед, вперед!..*

Про долю лісорубів Колочави і всього Закарпаття чеський письменник І. Ольбрахт написав кілька правдивих документальних нарисів, які були опубліковані на сторінках прогресивної преси краю. І. Ольбрахт, друг закарпатських верховинців, кілька років проживав у селі Колочава та його околицях, збираючи перекази й документальні матеріали. В одному

із нарисів він писав: «У вузьких улоговинах, по схилах, де ліси залишили клаптик місця для лугів, і вгорі на полонинах, живуть люди. Мешкають у хатах, подібних до хатин на курячій лапці, або, якщо вони одна біля одної, — до грибів-козарів під березами. Чоловіки пахнуть вітром, а жінки — хатнім димом. Вони — пастухи і лісоруби, бо ще не досягнули стадії рільництва, а плуга в цих краях ще не винайшли...

...Врожаю з города ледве вистачало до різдва, бо мішків з кукурудзою і пшеницею ніхто під хати не привозив. У дітей пухли животи, а матері не мали в грудях молока для новонароджених... Був голод, хоч кричи та вбивай» [33].

Саме цей голод та безпросвітні злидні й змусили колочавців піднятися на боротьбу проти чеської влади, що прийшла на зміну румунським окупантам. Одним із відомих на Верховині борців проти гнобителів був лісоруб із Колочави, «добрий розбійник» Микола Шугай. Колоритна постать і легендарне життя народного месника Карпат талановито зображено в романі І. Ольбрахта «Розбійник Микола Шугай». Верховина любила свого ватажка і завжди в усьому його підтримувала: «Не було хати, деб не дали проспатися або пожаліли ложки мамалиги». Бо тільки Микола Шугай зважився стати на захист знедолених і покривджених. «Микола зробився одним із колочавців, — читаємо у романі. — Мав усю надію, що як постаріється, якщо в лісі не придушить його дерево або сплави на острих скрутах Тероблі не поламають йому ніч чи рук, то буде мати багацько діточок...» [34]. Однак мрії ватажка не судилося здійснитись. Микола Шугай разом з братом Юрієм був підступно вбитий зрадниками на горі Жалобка 16 серпня 1921 р.

Одним із найкращих художників творів про гуцульські гори вважається роман польського письменника й етнографа С. Вінценза «На високій полонині». Його предки ще в кінці XVIII ст. емігрували з Франції. Відомо, що С. Вінценз народився 30 листопада 1888 р. в с. Слобода Рунгурська (тепер — с. Слобода Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) в родині промисловця Ф. Вінценза. Дитячі та юнацькі роки майбутнього письменника проминули у славній Криворівні, на Гуцульщині. Серед дивовижного світу Карпат і нерозгаданих його таємниць С. Вінценз формувався як письменник і громадянин.

1936 р. вийшов друком перший том твору «На високій полонині», який привернув увагу читачів і критики. У пресі з'явилися відгуки українською, польською, англійською та італійською мовами. Добра знайома С. Вінценза українська письменниця Ольга Дучимінська, яка неодноразово була в його домі у Слободі Рунгурській, писала, що польський автор «не шукав матеріалів по книгах та музеях, а від дитини збирав їх з життя та переказів у своїй душі. Приятелював зо старими гуцулами цілої Верховини. Їх оповідання про найдавніші часи, краса та мова гір, яку так добре розуміє автор, — це помічники і керманічі при творі»

Ліси Гуцульщини від найдавніших часів були основним багатством краю, завжди відігравали величезну роль у житті горян. Ліси були одним із джерел природних багатств, забезпечували людину засобами існування. Карпатські гори майже всуціль були вкриті лісами. Лісову площу гуцули розчищали від дерев для перетворення на ріллю, яка становила нерухому власність хлібороба. Законодавство того часу не лише не забороняло, а й навпаки — заохочувало до корчування лісів. Карпатський ліс вирубували для збільшення площ пасовищ. Відомий польський письменник і етнограф С. Вінценз писав: «Дорога на Чорногорі вела лісами — ніде не зрідженим, не зачепленим сокирою. Щораз неприступнішою ставала лісова гущавина, щораз безмежнішою... Був то ліс заповітний, справіку ніким не тривожений. Затятий воєрог усього зайшлого, не впускав досередини ніякого — ні великого, ні малого гостя. Навіть віхола не мала туди доступу. Навіть для нового покоління дерев не було там місця. Одно дерево підтримувало друге, одно сплелося з іншим. Навіть трухляві дерева зберігали рівновагу... Там і молоднякові лісовому — яличкам та смерічкам — було веселіше, доки зоставалися молодими. Як тільки трохи підросли — вітровий ламав їх, викривлював, крижаним подихом облуплював із кори, калічив. Але найбільше вирубували їх люди, що вже засіли на тих залисинах. Щороку опоряджали полонину, розширювали, вирубували далі, випалювали пні та коріння» [35].

Під впливом книги С. Вінценза «На високій полонині» Українськими Карпатами зацікавився швейцарський письменник і мандрівник Ганс Цбінден. Влітку 1932 р. він подорожував по Гуцульщині, написавши на основі власних спостережень репортаж

під назвою «Мандрівка по гуцульських горах», який був опублікований у львівському краєзнавчому журналі «Наша Батьківщина» 1938 р.

Репортаж Г. Цбіндена захоплює тим, що в ньому автор, уникнувши поверхового, «зовнішнього» опису подорожі прагнув передати усю повноту тих несподівано глибоких вражень, які справила на нього Гуцульщина «первозданністю» духовної і матеріальної культури, всього укладу життя її населення, могутньою красою і незайманістю її природи. Репортаж складається з сімнадцяти розділів, в яких, крім опису життя й побуту гуцулів, переказу легенд про карпатських опришків, ведеться поетична розповідь про світогляд гуцулів, їх вірування, що позначені місцевою традицією, розкривається багата усно-поетична творчість з незбагненою, «таємничою» красою гуцульських гір і ландшафтів.

Кожен з розділів — своєрідна навіла з власним сюжетом і головним героєм. Однак усіх їх об'єднують роздуми автора над побаченим і почутим, його прагнення передати сутність і поетичність буття гуцулів. У розділі «Помста смерек» письменник розповідає, як польські окупанти за безцінь викупували у селян ліс, казково збагачувались. Великі й малі лісовласники та комерсанти нещадно вирубували лісові масиви Карпат. «Узбіччя, що з широких щовбів Чорногори круто спадають у глибокі ліси, були колись заслонені густим плащем смерек. Вони, наче гнучкий, тривкий панцир, берегли тонку верству землі перед тягарем злив, що при частих бурях із великою силою лютували в горах.

Одного дня відкрили у смерекових шпильках велике багатство терпентини. Незабаром знайшлися підприємливі люди у долині, зараз під смерековим бором, де потік вузькою яругою покидає полонину, відкрили терпентинову фабрику. Там, де колись тільки шум вітрів колисав темно—зелене верховіття смерек, тепер заспівали пили й топори свої скрипучі, тверді пісні; широкими покосами спадали хвилясті чатинні верховіття й, поукладані в високі верстви, зникали в фабриці.

Даремно хитали докірливо головами пастухи, що приглядалися до цього; даремно остерігали природознавці. Жадібно в'їдався топір у розкішний плащ, роздирав його й розшарпував, виривав із корінням дерева. Наче величезна бронзова рана, лежав тут голий розшарпаний ґрунт. Внизу курився високий,

залізний димар; день за днем двигали коні начиння з пахучим соком зелених смерек.

Боляче стискалося серце пастухів, що, нічого не прочуваючи, продали за марні гроші свої ліси. Безпомічно приглядалися вони до цієї руїни» [36].

Для переважної більшості населення Гуцульщини робота, пов'язана із лісорубством, зокрема на лісосплавах, була одним з основних засобів до існування. Рубанням лісу та його сплавами займалися найбільш бідніша частина гуцулів. Праця у бутинах (на лісорозробках) і лісосплав набули більшого поширення, ніж господарювання гуцулів на полонинах.

Лісові масиви Гуцульщини до середини ХІХ ст. у глибині гір не експлуатували через відсутність комунікацій. Від середини ХІХ ст. у всіх частинах Гуцульщини починається інтенсивне лісотранспортне освоєння річок. Усі річки Гуцульщини (Бистриця Надвірнянська, Прут, Тиса, Черемош) перекрили численні «клявзи» (водосховища), «гамованки» (водонапірні греблі), «решітки» (перешкоди для вилловлювання колод), перетворивши їх у справжні гідрокомплекси для сплаву лісу. У способах збивання деревини в плоти проявилися винахідливість і вміння гуцулів використовувати місцеві матеріали. Зокрема, для скріплення колод використовували дерев'яну гужву, яку виготовляли з молодих смерек, а щоб надати їй міцності смереки пекли у вогні і скручували.

У басейнах Черемошу і Тиси склались різні традиційні способи формування плотів («дараб»). Сплавники лісу — «бокораші», «корманічі» — професії, якими гуцули оволоділи упродовж ХІХ—ХХ ст. Вправних гуцулів-сплавників підрядники часто винаймали сплавляти дерево з Чорногори аж до гирла Дунаю, з чим вони добре справлялися. Щороку з Гуцульщини виїжджало 1,5—2 тис. робітників, які сплавляли плоти по всіх ріках Австро-Угорщини та Румунії.

Лісосплави Черемошем і Прутом найбільшого розвитку набули у другій пол. ХІХ — на поч. ХХ ст. І традиційно вони пов'язувалися з гуцульським населенням Буковини. Гуцули сплавляли ліс до Вишніці, Чернівців, Новоселиці чи далі вниз, аж до Галацу та Рені. Від 80-х рр. ХІХ ст. з поступовим зростанням обсягу робіт та кількості сплавів поряд з гуцульським населенням Північної Буковини на лісосплави Черемошем і Прутом залучаються сезонні робітники з сусідніх країн та регіонів, переважно румуни з Угорщини. Вони сплавляли ліс

тільки від заплави в Устеріках до Новоселиці. Найнебезпечніша і відповідальна справа, а саме сплав дерева в роздріб з гірських верхів'їв Карпат, що вимагало доброго знання умов, спритності, витримки, залишалося за гуцулами. З приводу цього Р. Кайндль писав: «Гуцул взагалі відважний і спритний плотогон. Якщо він старанний і щастя супроводжує його у сплаві карпатськими ріками, то він заробляє, як для його можливостей, немалі суми грошей. Зрештою, варто ще відзначити, що й жінки використовуються для управління заднього керма плота. Іноді можна побачити плотогонів, які навіть після втрати руки, продовжують своє заняття і вміло справляються зі всією роботою» [37].

Лісосплав був важкою й небезпечною справою, пов'язаний з ризиком каліцтва чи трагічними наслідками. Особливо багато нещасних випадків траплялося при усуненні заломів на буковинських плотах. Усунення заломів могло займати дні і навіть тижні. Вказуючи на цю обставину, лісничий з Фратауц Віктор Гейнц писав, що багато «відчайдушних і відважних гуцулів, не зважаючи на дивовижну спритність... в хаотичному безладді дерев, що тиснуть одне на одного, знаходять свою ранню могилу. Про це свідчать скромно збиті дерев'яні хрести вздовж річкового шляху» [38].

Сплав лісу з Бойківщини часто провадили аж до Чорного моря. Звідти деревину відправляли до Одеси, а потім в інші регіони України, в Росію, Туреччину, Єгипет, Голландію. Ріками Бойківщини на плотах сплавляли також будівельні матеріали: бруси, крокви, дошки, гонти, драниці. Основну частину карпатського лісу і пиломатеріалів сплавляли у плотах, які готували на складах (порташах). На берегах Лімниці від Кузьминця до Небилова було вісім лісоскладів. Про грабіжницький лісосплав із Карпат поза межі України свідчить вірш О. Мошури «Верховина»:

*Смереки та ялиці точать,
Додолю ломлять без упину
І їхні трупи облуплені,
На свої «льори» забирають.
І ввечір, свищучи шалено,
Вивозять у світи безкраї.*

Каторжні умови праці лісорубів, виснажлива робота по пояс у снігу, нічліги у холодних закурених колибах — усе це знайшло своє відображення у по-

езії Осипа Мошури. Його вірші про нужденне життя лісорубів у гірських селах Бойківщини передавалися з вуст у уста. Популярним серед лісорубів Карпат був вірш «Лист із Підкарпаття», який поет присвятив своєму батькові.

*У літі він смереків білі трупи
викручує, щоб в сонці схли вони;
тоді лісар чорніє в білім зрубі,
немов грабар серед мерців страшних...*

*...Він восени спускає штуки в звори
і на дощах до нитки промока,
а вітер з гір, студений і суворий,
до шпіку аж дошкульно допіка.*

*В зимі терхи на гринджоли ладує.
В колибі в ніч спимо плече в плече,
бо в голову морозний вітер дує,
хоч ватри жар у п'яти всіх пече.*

Лісопромислова тематика Карпат займала важливе місце у творчості О. Мошури, уродженця с. Перегінське Долинського повіту на Бойківщині. Уже в 13 років він із батьком пішов на лісорозробки в гори, де бачив нужденне життя своїх краян. Він завжди згадував батькові слова: «Видиш, сину. Це фірма «Глезінгер». Віднині й ти тут будеш працювати і тяжку пізнаєш працю. Тут не слухають пояснень, їм чужі людські страждання. Люди тут рахуються на штуки, мов німі оті колоди. Сину, не забудь, що лісорубом бути не легко, бо природа нетерпляча до несильних, наче мачуха, слабкому не подасть руки ніколи» [39]. Разом з односельцями валив смереки, приземляв верхів'я буків. З роботи повертався розбитий і голодний, а вдома чекали злидні і нові нестатки.

Становище карпатських лісорубів не було байдужим для поета О. Мошури. Там, далеко в горах за Осмолодою, на Бойківщині юнак із лісорубами час-то задумувався над долею своїх краян: «Бойківська земле рідна! Чом ти так нечесно, неправдиво розділила людську долю? Чом один багатства має, мезолисті руки — інший? Чом в одного в хаті тепло, а у тебе — вітер свище? Чи ж добра не заслужили твої діти працювати? Не шануєм твоїх скарбів? Ні! Цього про нас не скажеш. Он дивись: голодні діти; доля їх давно відома — як не завтра, то пізніше мусять йти шляхом страждання. В чому ж вихід? Чуєш, земле? Я питаю в тебе: чуєш?»

Десь здалеку вітер-легіт підхопив сумні роздуми і приніс у ліс те слово, що до бою закликає. Стрепетнулися карпатські смереки і ялиці, мов злякались дивних звуків. І лісоруби сміло сказали: «Будемо волю добувати! Хай освітить наш гіркий шлях, усміхнеться безталанним, поховавши навечно горе і засвітить ясні зорі» [40].

Поставлені в цілковиту залежність від лісопідприємців, лісоруби становили найбільш гноблений і визискуваний загін трудового населення Карпат. Не зважаючи у завтрашній день, лісопідприємці нищили зелені багатства краю. У вірші «Тартак» О. Мошура з болем у серці вболіває за долю рідного краю, вічнозелені Карпати.

*Як витнуть в пень ліси зелені,
Не стане пралісів густих,
вовки, медведе та олені, —
Всі вигинуть в зрубах пустих?
Пташки не прилетять ніколи...
Пустиня, гола і німа,
На горах стане доскола!..
Чи вірних гір синів нема?*

Так написати міг поет, який любив свій край, ходив і милувався карпатськими пляями і полонинами, швидкоплинною гірською Лімницею.

Про умови життя і праці лісорубів Бойківщини на заготівлі лісу О. Мошура у своїх спогадах «Помста лісів» писав: «Праця лісового робітника — мабуть — найважча і найнебезпечніша над усе в світі, а «рубання» — найтяжча за цілий рік пора тієї праці! ...Досвіта схоплюємося з кількох пластків чатини, що служать нам замість перин, наставляємо до ватри окріп на кулешу і варючи сніданок, взуваємося й миємося, — так, що на снідання, ми вже цілком «убрані». Скоро снідаємо, молимося і йдемо до роботи.

На місці знову молимося і працюємо безперервно, по «акордному», до полудня. Коли до колиби недалеко, — йдемо полуденок варити, а ні — полуднуємо ранішню кулешу із солониною і знов уперто працюємо аж до смерку... Прийшовши вечером до колиби, мусимо ще постарати на ніч дров — і аж тоді вариться вечерю. По мішанню кулеші, «кулешір» не хоче триматися в затерплих від важкої праці пальцях...

Напівсонні, вечеряємо, молимося й падаємо, не дивлячися, чи камінню в колибі є який пласток чатини під ребра чи ні — і засипляємо, як забиті,

щоб досвіта знов схопитися... Ніч така коротка що не вспіваєш обернутися на другий бік, — аж вже світає!» [41].

На межі століть прийшла в Карпати довгождана воля і загомоніли вічнозелені смереки і ялиці. Лісо-золотівля та лісосплав відігрівали у минулому важливу роль у господарському житті українських горян — давали заробіток. Українські Карпати мають давні традиції і велике значення в історії України. У минулому, крім науковців, цією проблемою зацікавилися письменники і поети карпатського регіону. І не тільки. Карпати для багатьох письменників-наддніпрянців були улюбленим місцем відпочинку та місцем зустрічей з його неповторними мешканцями. Саме тут, у карпатських горах, від лісорубів вони черпали натхнення для своїх творів. Сьогодні у гомоні карпатської хвої чується щире і правдиве слово про мужніх лісорубів і плотгонів, які жили, працювали і боролися за світле майбутнє Карпатського краю.

1. Павлюк С.П. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції / С.П. Павлюк. — Львів, 2006. — С. 61—62.
2. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Франко І.Я. Збір. творів : у 50 т. — К., 1982. — Т. 36. — С. 73—74.
3. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. — 1978. — № 12. — С. 130.
4. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі / Я. Головацький // Жовтень. — 1976. — № 6. — С. 53.
5. Франко І. Знадоби до статистики України / І. Франко // Франко І.Я. Збір. творів : у 50 т. — К., 1984. — Т. 44, кн. 1. — С. 82—83.
6. Там само. — С. 83.
7. Франко І. Ліси і пасовиська / І. Франко // Франко І.Я. Збір. творів : у 50 т. — К., 1978. — Т. 16. — С. 167.
8. Кравець М. Класова боротьба у східногалицькому селі навколо сервітутного питання — реалістична основа оповідання І.Я. Франка «Ліси і пасовиська» / М. Кравець. — Вінниця, 1981. — С. 12.
9. Там само. — С. 18.
10. Кравець М. Класова боротьба у східногалицькому селі навколо сервітутного питання — реалістична основа оповідання І.Я. Франка «Ліси і пасовиська» / М. Кравець. — Вінниця, 1981. — С. 19.
11. Франко І. Рубач / І. Франко // Франко І.Я. Збір. творів : у 50 т. — К., 1978. — Т. 16. — С. 221—222.
12. Франко І. В лісі / І. Франко // Франко І.Я. Збір. творів : у 50 т. — К., 1976. — Т. 2. — С. 345—346.
13. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Франко І.Я. Збір. творів : у 50 т. — К., 1982. — Т. 36. — С. 87.
14. Дзурак М. Дочка Прометея на Гуцульщині / М. Дзурак // Гуцульщина. — 2001. — Ч. 62. — С. 19.
15. Українка Леся. До О.Ю. Кобилянської, 1 серпня 1901 р. / Леся Українка // Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. — К., 1972. — Т. 11. — С. 261—262.
16. Українка Леся. До П.А. Косача, 25 липня 1901 р. / Леся Українка // Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. — К., 1972. — Т. 11. — С. 258.
17. Нечуй-Левицький І.С. В Карпатах (З мандрівки в горах) / І.С. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І.С. Збір. творів : у 10 т. — К., 1966. — Т. 4. — С. 360.
18. Там само. — С. 361.
19. Там само. — С. 369—370.
20. Коцюбинський М. До Володимира Гнатюка, 5 червня 1902 р. / М. Коцюбинський // Коцюбинський М.М. Твори : у 6 т. — К., 1961. — Т. 5. — С. 220.
21. Коцюбинський М. До Володимира Гнатюка, 19 грудня 1908 р. / М. Коцюбинський // Коцюбинський М.М. Твори : у 6 т. — К., 1962. — С. 83.
22. Коцюбинський М. До Володимира Гнатюка, 28 вересня 1910 р. / М. Коцюбинський // Коцюбинський М.М. Твори : у 6 т. — К., 1962. — С. 213.
23. Коцюбинський М. До Володимира Гнатюка, 14 січня 1911 р. / М. Коцюбинський // Коцюбинський М.М. Твори : у 6 т. — К., 1962. — С. 242.
24. Гнатюк В. Із спогадів про М. Коцюбинського / В. Гнатюк // М. Коцюбинський і Західна Україна. — Чернівці, 1940. — С. 149.
25. Коцюбинський М. Тіні забутих предків / М.М. Коцюбинський // Коцюбинський М.М. Твори : у 2 т. — К., 1988. — Т. 2. — С. 124.
26. Крип'якевич І. Спомин / І. Крип'якевич // М. Коцюбинський і Західна Україна. — С. 169.
27. Хоткевич Г. Гуцул / Г. Хоткевич // Хоткевич Г.М. Твори : у 2 т. — К., 1966. — Т. 2. — С. 354.
28. Крушельницький А. Рубають ліс / А. Крушельницький // Буденний хліб; Рубають ліс. — Львів, 1960. — С. 267.
29. Там само. — С. 288.
30. Яцків М. У наймах / М. Яцків // Яцків М. Твори. — К., 1963. — С. 19.
31. Яцків М. Смерека / Там само. — С. 54.
32. Гренджа—Донський В. Мої спогади / В. Гренджа—Донський // Гренджа—Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. — Ужгород, 2002. — С. 370.
33. Історія міст і сіл УРСР: Закарпатська область. — К., 1969. — С. 357.
34. Ольбрахт І. Розбійник Микола Шугай / І. Ольбрахт. — Львів, 1934. — С. 67.
35. Вінценз С. На високій полонині (Правда старовіку) / С. Вінценз. — Львів, 1997. — С. 53.

36. Цбінден Г. Мандрівка по гуцульських горах / Г. Цбінден // Подорожі в Українські Карпати: збірник. — Львів, 1993. — С. 254—255.
37. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф. Кайндль — Чернівці, 2000. — С. 92.
38. Жолоб І. Гуцули Буковини та лісосплави Прутом і Черемошем у XIX — на початку XX ст. / І. Жолоб // Гуцульщина. 1998. — Ч. 50. — С. 33.
39. Мошура О. Гей, видно село: Поезія оповідання / О. Мошура. — Львів, 2003. — С. 22.
40. Чоповський В.Ю. Лісоруби Бойківщини у творчості Осипа Мошури / В.Ю. Чоповський // Літопис Бойківщини. — 2009. — № 2. — С. 88—89.
41. Мошура О. Помста лісів. (Із спопинів лісового робітника) / О. Мошура // Народна справа. — 1935. — 24 лют.

Vasyl Chopovsky

ON LOGGERS AND RAFTERS
OF UKRAINIAN CARPATHIANS
IN WRITERS' CREATIONS
(XIX TO 1930S).

In the article is considered quite spread among classical authors of Ukrainian belles-lettres a phenomenon of turning to motives for reflection of images and activities by loggers and rafters in Carpathians. Numerous examples have been systematized in chronological order after appearance of corresponding literary works with discovery of creative, methodological and stylistic differences in approaches by various authors. Scientific observations have been illustrated with fragments of texts by Y. Holovatsky, M. Ustyianovych, I. Franko, I. Nechui-Levytsky, H. Khodkevych,

M. Kotsiubynsky, V. Lepyky, V. Grendzha-Donsky and oth. Analytical study has been presented as for artistic and aesthetic methods by means of which the writers discover corresponding aspects of Ukrainians traditional mode of life.

Keyword: ethnical history, household activity, mode of life, customs and rites, logger, homecraft, world-view and world-feeling.

Василий Чоповский

ЛЕСОРУБЫ И СПЛАВЩИКИ ЛЕСА
УКРАИНСКИХ КАРПАТ
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИСАТЕЛЕЙ
(XIX – 20–30-е гг. XX вв.)

В статье рассматривается распространенное среди классиков украинской художественной литературы обращение к мотивам отображения образов и деятельности лесорубов и сплавщиков леса Украинских Карпат. Многочисленные примеры систематизированы по хронологии появления соответствующих литературных произведений с раскрытием творческо-методологических и стилистических различий в подходах разных авторов. Научные наблюдения иллюстрируются фрагментами текстов Я. Головацкого, М. Устьяновича, И. Франко, И. Нечуй-Левицкого, Г. Хоткевича, М. Коцюбинского, Б. Лепкого, В. Гренджи-Донского и др. Анализируются художественно-эстетические приемы, с помощью которых писатели раскрывают соответствующие аспекты традиционного быта украинцев.

Ключевые слова: этническая история, хозяйственная деятельность, быт, обычаи и обряды, домашний промысел, мировосприятие и мироощущение.